

Jelige: „Csak az igazság győzedelmeskedik”

**A borsi uradalom várkastélya I. Rákóczi György (1630-1648)
erdélyi fejedelem alatt**

2013.

Bevezetés

Az alábbi dolgozat a borsi uradalom várkastélyának ismertetésével foglalkozik a XVII. század első felében: elhelyezkedésével, belső struktúrájával, berendezéseivel; ezek alapján pedig a tanulmány igyekszik egy komplex képet adni, hogyan is nézhetett ki a kastély a kortárs szemszögéből.

A tanulmány a meghatározott terjedelem miatt nem foglalkozik a borsi uradalom gazdaságával, így annak bemutatására külön munkában kell majd kitérni.

A dolgozat nem tartja feladatának, hogy ismertesse a különböző korabeli építési technikákat, illetve hogy építészeti stílusokat bemutasson, hanem a források alapján – elsősorban gazdasági szempontból – próbálja rekonstruálni egy uradalmi központ belső szerkezeti felépítését, mindennapi használati tárgyait.

Elsődleges forrásként a Magyar Országos Levéltár: Magyar Kamara Archivumában található, 1638-as inventariumot használtam, amely bőséges forrásanyagot biztosított a kutatásokhoz. A forrásból merített idézetek az olvashatóság megkönnyítése érdekében a korabeli kiejtést tükrözve, de mai helyesírás szerint lettek átírva.

A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványaiban néhány kiemelt rész megtalálható a borsi kastélyra vonatkozóan,¹ azonban a jelen tanulmány kizárólag az Urbaria et Conscriptiones adataira épült, s jóval alaposabban ismerteti, illetve dolgozza fel a forrást.

Miután 1638-ban a borsi uradalom I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630-1648) tulajdonában állt, szükségszerű röviden ismertetni a Rákóczi-dinasztia felemelkedésének főbb eseményeit, illetve felsorolni a birtokszerzéseiket, amelyek lehetővé tette a dinasztíának, hogy egy nagy történelmi emlékezetű család válhatott belőlük.

A dolgozat helyenként összeveti a borsi várkastélyt a szintén I. Rákóczi György tulajdonában lévő felsővadászi kastéllyal, amelynek kutatási eredményei nemrég jelentek meg. Ennek célja, hogy bemutassa: egy hasonló méretű Rákóczi-várkastély mennyiben hasonlított struktúrájában a borsi kastélyhoz.

A borsi várkastély a mai napig romos állapotban van, csupán kezdeményezések vannak a renoválására, így a szerző bízik abban, hogy a tanulmány egy élethű képet ad az egykori, XVII. század közepi Rákóczi-uradalom központjáról.

¹ Henszlmann Lilla (szerk.): A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai IV. Urbaria et Conscriptiones 1. füzet. Budapest, 1967. 66-71. o.

A Rákóczi család felemelkedése és birtokszerzeményeik

A Rákóczi család a Bogát-Radvány nemzetség leszármazottja, amely a XIII. században több ágra bomlott. A Rákóczi családnevet először 1328-ban egy Balázs nevű családtag használta, az Ondava mentén lévő Rákóc birtoka nyomán. A család birtokgyarapodása lassan haladt: a XVI. század közepén birtoktesteik még kisméretűek voltak, így tagjai az országos politikában nem vehettek részt.²

A felemelkedés Rákóczi Zsigmond alatt kezdődött, akit méltán nevezhetünk a Rákóczi-család dinasztikus atyjának. A család felsővadászai birtokán született 1544-ben, amely később is fontos uradalom maradt a Rákócziak életében. Királyhű magatartásáért a kulcsfontosságú Szendrő kapitánya tisztségét viselte 1578-tól 1585-ig, majd további két évig főkapitányi kinevezést is kapott. A királyi kincstárnak nyújtott kölcsönért fejében 1580-ban zálogbirtokként megszerezte a jól jövedelmező szerencsi birtokot.³

Szerencset teljes tulajdonába 1598-ban szerezte meg, szintén udvarhű és a Habsburg-dinasztiához lojális politikai magatartásáért cserébe.⁴ Ennek a kiválóan jövedelmező birtoknak a megszerzését minden bizonnyal az Eger várában eltöltött sikeres várkapitányi működése is elősegítette, illetve az, hogy Rákóczi Zsigmond egyszer sem került királyellenes gyanúba, egészen a Habsburg-udvar önkényes birtokvisszavételeiig.

A későbbi erdélyi fejedelem első feleségének, Alaghy Bekény Juditnak a rokonaival sokat pereskedett, 1591-ben mégis sikerült megszereznie Mádot, amely újabb bortermő vidék volt. 1599-ben sikerült zálogként megszereznie 80.000 forintért Tarcalt, ami a Tokaj-Hegyaljai vidék bortermelő központja volt. Rákóczi Zsigmond jól jövedelmező uradalmi után megvásárolta Makovicát, továbbá 1603-ban Ónodot 39.400 forintért, Sárospalotát pedig 80.000 forintért vette zálogba.⁵

A tizenöt éves háború alatt (1591-1606) az udvari politika erőszakosan hozzányúlt számos nagybirtokozóhoz és jószágaihoz, így Rákóczi Zsigmond hamar Bocskai táborában találta magát, és a fejedelemség kormányzója lett, majd 1607-ben fejedelemmé választották. Rövid, egy éves fejedelemsége alatt további nagybirtokokat nem tudott szerezni, csak Sárospalotát és Szádvárt kapta meg örökbirtokként, 1608-ban bekövetkezett halála pedig megghiúsította további lehetőségeit.

² Hangay Zoltán: Erdély választott fejedelme, Rákóczi Zsigmond. H. n., 1987. 6-8. o.

³ Uo. 25-32. o.

⁴ Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648). Budapest, 1954. 10. o.

⁵ Uo.: 10-11. o.

Három fia, Rákóczi György, Zsigmond és Pál 1608-ban tehát Felsővadász, Szerencs, Tarcal, Makovica, Ónod és Sáros uradalmakat bírták, minden javaikkal és jószágaikkal együtt.

I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1583-ban látta meg a napvilágot, Rákóczi Zsigmond első fiaként. Édesapja halála után hosszadalmas és fárasztó birtokjogi perek vártak rá, amelyeket sikeresen és eredményesen tudott kezelni, így nagyobb birtokveszteség nem érte a Rákóczi családot; jelentősebb veszteség csak Szádvár elvesztése volt. Azonban apjának sikeres birtokpolitikája miatt a bor- és marhakereskedelemből jelentős pénzüsségeket szerzett, továbbá alig húsz évesen már Ónod kapitánya volt és királyi étekfogó címet is viselt.⁶

A család birtokai 1616-ban gyarapodtak jelentős mértékben, amikor Rákóczi feleségül vette az árva leányzót, Lórántffy Zsuzsannát, így az egykori Dobó-örökség egy részét is megszerezte Serkei Lórántffy Mihály után. Az anyai örökség pedig négy nagy, szintén Dobó- és Kamarás uradalomból állt: Rákóczi ekkor szerezte meg a sárospataki, a borsi, a lednicei és a pocsaji uradalmakat.⁷ A borsi uradalom a várkastéllyal együtt tehát 1616-ban került I. Rákóczi Györgyhez, amely földrajzi fekvését tekintve a sárospataki birtok közé szorult, mégis jelentős uradalomnak tarthatta a későbbi fejedelem, hiszen külön igazgatást élvezett Borsi is.

Miután az ifjú feltörekvő Rákóczi részt vett Bethlen Gábor (1613-1629) Habsburg-ellenes megmozdulásaiban, jelentős fordulópontot az 1630-as év hozott számára, amikor is megválasztották Erdély fejedelmének. Ez idő alatt egyetlen jelentős veszteség érte: Bethlen Gábor visszazálogosította Tarcalt 80.000 forintért, mivel nem volt elégedett Rákóczi hadi teljesítményével.⁸

Rákóczi Zsigmond is a borkereskedelemre építette birtokpolitikáját,⁹ s legidősebb fia is erre törekedett, ezért hatalmas belső harcok árán, de megszerezte Fogaras és Munkács uradalmait, 1635-ben pedig Mádot is örökbirtokként. Magánbirtokait fiskális birtokokból építette, így halálakor 13 uradalom és mintegy 690 hozzá tartozó községet birtokolt, továbbá a magánbirtokait.¹⁰

Utolsó nagy birtokszerzése az 1644-es magyarországi hadjárattal tetőzött, amikor a Homonnaiaktól megszerezte Tokajt, a Csákyaktól Tarcalt, Eszterházytól Regécet, a

⁶ Szilágyi Sándor: I. Rákóczy György, 1593-1648. Budapest, 1893. 38-50. o.

⁷ Makkai 1954. i. m. 13-14. o.

⁸ Szilágyi i. m. 96. o.

⁹ Hangay i. m. 32. o.

¹⁰ Makkai 1954. i. m. 27. o.

jezsuitáktól az ún. „Hétszöllőt”,¹¹ így az egész Tokaj-Hegyalja I. Rákóczi Györgyé lett. A linzi béke (1645) biztosította a 7 vármegyét is, a királyi birtokokkal együtt. Utolsó éveiben a fejedelem leszámolt nagy trónkövetelőjével, Bethlen Istvánnal, javainak megszerzésével pedig befejezte utolsó fiskális perét is. Az ambiciózus és birtokpolitikájában határozott nagy erdélyi fejedelem 1648-ban hunyt el.

A várkastély története

A borsi kastély történetére és építtetésére vonatkozólag egyelőre csekély információk kerültek napvilágra, azonban azt már kimutatták, hogy a Borsi nevezetű falu a középkor óta az újhelyi várhoz tartozott. A falu és a hozzá tartozó birtok a XVI. században került a Perényi-család kezébe,¹² a borsi kastélyt pedig a leányágon öröklő Zeleméri Kamarás Miklós tokaji várkapitány építtethette. Feld István, elfogadva a korábbi kutatási eredményeket, 1579-re datálja az objektum felépítését.¹³

A kastély eredeti tervei szerint négy épületszárnyal rendelkezett volna, azonban ez soha nem készült el teljesen. A kastély mai formája is erre utal.¹⁴ Ennek az lehetett az oka, hogy a birtok – mint ismeretes – gazdát cserélt, így a korábbi építkezési tervek köddé váltak.

A kastély a XVII. század elején biztosan jó állapotban volt, mert egy későbbi összeírás szépnek nevezi, habár 1618-ban jelentős pusztítás érte a kastélyt, mivel egy Fekete János nevű ember felgyújtotta.¹⁵

A helyreállítás azonban hamar megtörténhetett, és a kastély hídját (valószínűleg a vizesárokra nyíló hidat említik így) és a kaput is újjáépítették.¹⁶ Miután a borsi kastély és a hozzá tartozó birtok is 1616-ban a későbbi I. Rákóczi György erdélyi fejedelem kezébe került, vélhetően égetően fontosnak tartotta az épület korszerű helyreállítását, egyrészt presztízs okokból, hiszen a nemesi életvitelhez feltétlenül szükséges volt virágzó és pompázatos lakhelyek birtoklása, másrészt pedig gazdasági okokból is, hiszen a terület kiváló gazdálkodási lehetőségeket biztosított, és a fentebb leírtakból már ismeretes, hogy a Rákóczi-

¹¹ Uo. 28. o.

¹² Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. II. köt. Budapest, 1990. 1040. o.

¹³ Feld István: 16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon. Sáropatak, 2000. 103. o.

¹⁴ Uo. 102. o.

¹⁵ Urbaria et Conscriptiones (továbbiakban: U et C.) 115 : 82 6. o.

¹⁶ Uo. 6.

család tagjai mindig is a legjövödelmezőbb gazdaságokat igyekeztek kiépíteni, hiszen a politikai státuszt elsősorban a gazdasági erő határozta meg.

Borsi központtal az uradalomhoz tartoztak még az 1638-as összeírás szerint Nagytoronya, Abara, Sadány és Újhely falvai.¹⁷ A borsi kastély pedig – mint látni fogjuk – I. Rákóczi György alatt igen jelentős gazdasági feladatokat látott el.

A várkastély alsó szintje

Az I. Rákóczi György ideje alatti borsi kastély struktúráját, elrendezését és helyiségeinek funkcióit az 1638-as, igen részletes inventárium adja vissza. A tanulmány szerzője célszerűnek tartotta a dolgozat első részében az alsó rendet, azaz első szintet elemezni, mivel az inventátor is innen kezdte meg az összeírást, illetve gazdasági szempontból ez a fontosabb szint a kettő közül.

Belépve a kastélyba, máris egy fontos helyiséggel találkozunk, az ún. „káposztás házzal”, amely funkcióját tekintve egy nagyméretű tároló helyiség volt. Főként zöldségeket és gazdálkodási eszközöket tároltak itt; káposzta, veres hagyma, fokhagyma, több zacskóban tárolva retekmag, sárgadinnyemag, uborka-, petrezselyem- és kerti borsómag, illetve paraszt székfű mag. Ezek tárolására hordó, csöbör, zacskó, „veres hagyma vagy gyümölcs tartó pad” és „külömb-külömbféle mag tartó száras tök” szolgált, amelyekből 11-et írtak össze. Ugyanitt található még 1638-ban különféle gazdálkodási eszközök: lapos kapából 2, egy hitvány háló, amelyet valószínűleg már nem használtak, egy „Laitoria”,¹⁸ egy véka, illetve, mivel földszinti helyiségről beszélünk, és a rágcsálók előszeretettel dézsmálták az ilyesfajta terményeket, egy fa egérfogót is összeírtak.¹⁹

A „ház” természetesen nem egy külön építmény volt a kastélyon belül, hanem a kora újkorban a szoba vagy egyéb mai értelemben vett helyiségnevek helyett ezt használták a különböző terek megnevezésére, leginkább lakószobákra.²⁰

A felső rendre, azaz a második szintre menő grádics²¹ alatt egy kis üresen hagyott helyiség található: „Ez kis házacskaiban semmi sem inventáltatott, melynek vagyon egy fél szer deszka ajtaja, vas sarkával, pántjával és egy reteszével”.²² A kastély ezen helyisége olyan

¹⁷ Uo. 45-52. o.

¹⁸ Lajtorja: létra.

¹⁹ U et C. 2 : 34 3. o.

²⁰ H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak és kastélyok (XVI-XVII század). Budapest, 1970. 165. o.

²¹ Grádics: lépcső.

²² U et C. 2 : 34 3. o.

kicsi lehetett, hogy valószínűleg semmit sem tudtak tárolni benne, hiszen a nagyméretű hordók, tároló padok, szekrények nem fértek el benne, ráadásul ablaka sem volt az inventárium szerint, így megfelelő levegőellátás hiányában nem lehetett növényeket tárolni itt, mivel azok elrohadtak vagy bepenészedtek volna.

Továbbhaladva a kastély alsó szintjén, a tömlöcbe ütközik az összeíró, amely – mint minden más kastélyban – a borsi esetében is fellelhető. „Ez tömlöc házban vagyon egy fa kaloda, ahhoz való eszközével és szerszámával No. 1”.²³ A tömlöc, azaz a fogságra ítélt ember zárkája általában a pincében, mélyen a föld alatt szokott lenni, hiszen az alsó szinten jóval nyirkosabb a levegő, és mivel ablakok sincsenek rajta, így dohos is, tehát tovább fokozza a büntetett szenvedéseit. Ezzel szemben, a borsi kastélyban nem így volt; talán nem volt még pince az épület alatt, de lehet, hogy csak az egyszerűbb büntetéseket hajtották itt végre. Érdekes, hogy csupán egyetlen kaloda van feltüntetve az inventáriumban, ami arra utalhat, hogy különösebb rendbontások nem történtek a kastélyban I. Rákóczi György alatt, hiszen akkor további börtönhelyiségeket kellett volna kijelölni vagy építeni.

A tömlöcök és az éléstárak, kamrák mindig a kastélyokban voltak elhelyezve,²⁴ ez figyelhető meg a borsi várkastély esetében is. Különösen a tömlöc esetében lehetett fontos, nehogy a kalodába zárt ember valamilyen úton-módon megszökhessen.

A negyedik, igen fontos leltárba vett helyiség az ún. „Ecetes ház”, amely valójában inkább raktár volt az összeírás szerint. Valóban tároltak itt ecetet, összesen 8 vasculával²⁵, viszont jelentősebb a 47 darab kőso, „egy öreg [nagy] réz mozsár töröstül hitván”, 17 nagy szarufa szög, „ajtóra való új heveder No 8”, „ajtóra való sark vas No 6”, „felvonó kapuhoz való heveder vas No 2”, továbbá egy bőr zsákban tárolt puskaapor, asztalok és székek, illetve „fa csobolyó, ki bornak s ecetnek való No 3”.²⁶

A 8 vascula ecet tehát azt jelenti, hogy N. Kiss István²⁷ adataival számolva az „Ecetes házban” körülbelül 1220 liternyit tároltak belőle.

A különböző, fentebb felsorolt kellékek arra engednek következtetni, hogy további bővítéseket vagy javításokat akartak végezni a kastélyban; erre szolgáltak az ajtókra és a kapukra való eszközök. A helyiségnek feltétlenül tűzbiztosnak kellett lennie, hiszen a puskaapor jelentős részét itt tartották.

²³ U et C. 2 : 34 3. o.

²⁴ Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. H. n. 1986. 11. o.

²⁵ Vascula: hordónyi mértékegység. 1 tokaji vascula = 152,7 liter. Lásd: N. Kiss István: Mezőgazdasági termelés és termelékenység Magyarországon a késői feudalizmus korában. Agrártörténeti Szemle 10 (1968) 1-2. 80. o.

²⁶ U et C. 2 : 34 4. o.

²⁷ N. Kiss István: Mezőgazdasági termelés és termelékenység Magyarországon a késői feudalizmus korában. Agrártörténeti Szemle 10 (1968) 1-2. 80. o.

Az „ecetes háznak” egy ablaka volt, mindenféle díszítés nélkül, és „egy régi rossz béllet ajtaja vas sarkával, pántjával, rossz pléhével”.²⁸ Mivel az ajtaja az inventárium szerint régi és rossz, ebből arra következtethetünk, hogy az eredeti, XVI. században épített kastély része volt ez a helyiség is. A kastély folyamatos karbantartására és javítására utalhat az az adat, hogy szinte mindegy egyes helyiségnél számba vették az ajtók, ablakok és egyéb elemek állapotát is, noha egy alaposabb inventárium írásakor ezeket mindig megjegyezték.

A szobában fűtőegység is volt: „Egy paraszt, foldozott kályhás kemence No 1”. A kályhák, kemencék rendszerint a szobák sarkában voltak elhelyezve, így nem zavarták a közlekedést és meghagyták a tágasabb tér érzését is.²⁹ Sőt, ha kívülről fűtötték, az már fejlettebb megoldást jelentett, de a kályhának akkor is a sarokban kellett állnia.

A felsővadászi Rákóczi-kastélyban is hasonló elnevezésekkel találkozhatunk. Simon Zoltán kutatásai alapján megfigyelhető az azonosság a helyiségnevek között; Felsővadászbán az 1628-as és 1634-es inventárium tanulsága szerint ugyanúgy megtalálható az „ecetes ház”, a „tömlőc”, a „szabóház”, illetve a kastély struktúrája is hasonló: a felső szinten főleg a lakószobák vannak, az alsó szinten pedig – habár Simon nem tér ki a felsővadászi kastély helyiségeinek funkciójára – főleg gazdasági jellegű helyekről beszélhetünk.³⁰

A hasonlóságnak az lehetett az oka, hogy I. Rákóczi György racionális gazdálkodó volt, igyekezett a meglévő uradalmaiból minél több pénzt kigazdálkodni, ennek érdekében a gazdasági élet minden szegmensét alaposan megtervezte. Az átláthatóságot pedig elősegítette az, hogyha kastélyaiban, uradalmaiban hasonló gazdaságpolitikát és módszereket alkalmaz. A várbeli katonaság ellátásához és zsoldosainak fizetéséhez, illetve független és erős fejedelmi létéhez erős és átlátható uradalmakra volt szüksége.³¹

A Rákóczi-féle gazdaságpolitikából nem hiányozhatott a borkereskedelem, mint az már a fentiekből kiderül, így a kastély talán legfontosabb része a „boros bolt”. Boltozott, tehát boltozatos helységről van szó.

Az inventárium részletesen végigveszi, hogy milyen típusú borokat tartottak itt, illetve melyik majorsági³² területről származtak. Eszerint „ezen boltban Ujhelyi Baghlis szőlő majorsági bor vas No 5”, „Ujhelyi majorsági, orémus szőlő bora vas No ...”, „Ujhelyi majorsági Taj szőlő bora vas No 2”, „Kistoronyai Dokus szőlő bora majorsági vas No 7”,

²⁸ U et C. 2 : 34. 4. o.

²⁹ Radvánszky i. m. 13. o.

³⁰ Simon Zoltán: A Rákócziak felsővadászi kastélya. In: Feld István – Somorjay Selysette (szerk.): Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Budapest, 2008. 98-102. o.

³¹ Szilágyi i. m. 279. o.

³² A majorságok a földesúr saját kezelésű, többnyire robotmunkával megműveltetett területei. A szőlőművelés azonban gazdasági okokból főleg bér munkával volt elvégeztetve.

Sadanyi szőlő majorság bor vas No 8”, „Borsi lugas kert bora vas No 1”, „Baghlios szőlő átalag ürmös vascula No. 1”.³³

Sajnos az összeírásban nem olvasható, hogy az Újhelyhez tartozó majorsági orémus szőlőből hány hordónyi bort tároltak, azonban ha minimum 1-gyel számolunk (mivel inventáriumba lett véve), a „boros boltban” összesen legalább 25 vascula, azaz hordónyi bort, tehát tokaji „vassal” számolva minimum 3817,5 liter bort tartottak.

Az inventárium említ egy ún. „szivárványt”³⁴ is, ami a bor tárolásának és kezelésének az egyik felszerelése.³⁵ A helyiség valószínűleg telített volt boros hordókkal, hiszen üres hordókat vagy kádakat nem említ a forrás ebben a „boros boltban”, így feltételezhető, hogy már újbort tároltak a kastély e részében, mivel az inventárium decemberben készült, az újbort kimérésnek kezdete pedig november 11-e, azaz Szent Márton napja. A „boros bolt” nem volt tipikusan vett pincehelyiség, hiszen „két ablaka vas rostélyával” volt,³⁶ tehát nem beszélhetünk földalatti bortároló helyről, azonban valószínűleg ez hűvös, bor tárolására kiváló szoba volt. Mivel az inventáriumot régészeti kutatás nem tudja alátámasztani pontosan a XVII. század elejére, közepére vonatkozóan, így csak feltételezhetjük, hogy a „boros bolt” északi fekvésű volt, így a bortároló helyiség hőmérséklete nem haladta meg azt a küszöböt, amikor már bort nem lehetett volna benne raktározni.

A „...boltnak vas tábla ajtaja vagyon vas sarkával, pántjával, vas pléhével kulcs nélkül”,³⁷ tehát a „boros bolt” nem volt bezárható helyiség, vagy csak a kulcs hiányzott belőle. A kastélyban az 1638-as összeírás szerint ez volt az egyetlen olyan hely, ahol az ajtó tömör vasból volt. A vas táblájú ajtó is talán arra szolgált, hogy a melegebb levegőt ne tudja átengedni a hűvös helyen tárolandó boros hordókhoz.

Érdemes külön figyelmet szentelni a „Borsi lugas kert” borára. Ebből ugyan csak 1 vascula bort nyertek, a mennyiségen felül inkább érdekes az, hogy a borsi kastélyban is jelen volt már 1638-ban a lugas mint a nemesi lakhely vagy gazdasági központ díszítőeleme. Radvánszky megjegyzi, hogy a korszakban egyre inkább kezdenek megjelenni a lugasok, gondozásuk mindennaposá vált.³⁸

³³ U et C. 2 : 34. 4-5. o.

³⁴ Szivárvány: bor tárolására alkalmas gazdasági eszköz, amelyet pincében tartottak. Lásd: Makkai László: Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században. Budapest-Gödöllő, 1957. 24. o.

³⁵ Makkai László: Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században. Budapest-Gödöllő, 1957. 24. o.

³⁶ U et C 2 : 34 5. o.

³⁷ Uo. 5. o.

³⁸ Radvánszky i. m. 9. o.

A lugasoknak a kastély szempontjából egyrészt udvardíszítő funkciójuk volt, másrészt pedig gazdaságilag is hasznosnak tűntek, hiszen értékes bor volt kinyerhető belőlük, és – mivel a vízfogyasztást javarészt borivással helyettesítették – tökéletesen megfelelt az életkörülmények javításának is.

A főúri életvitel pompájához hozzátartozott a kastélyok külső, kert felőli díszítése is, tehát az előbb említett lugasok, illetve a virágoskertek is. I Rákóczi György feleségének, Lórántffy Zsuzsannának írta: „mind az kis kert és nagyobbik kertedben édesem az virágok igen szépen vannak.”³⁹

Visszahelyezve a hangsúlyt a kastély belső struktúrájára és helyiségeinek funkcióira, a „boros bolt” után két, épületrészeket összekapcsoló szoba található, amelyek „Ugyanazon boros bolt mellett vagy előtte való kis bolt másod magával”.⁴⁰ A másodmagával utalás arra, hogy két helyről van szó, viszont egyikben sem írtak össze semmit, így pitvarként sem szolgálhattak, hiszen – mint később látni fogjuk – a pitvarhelyiségekben is rendszerint tároltak különböző gazdasági eszközöket vagy létszükségletet biztosító dolgokat tartalmaztak.

„Ezen másod magával való kis boltban semmi sem inventáltatott, hanem ajtajok vagyon kettő...”⁴¹ Az inventárium itt nem említ ablakokat, tehát biztosan az épületszárny közepén helyezkedtek el, s mivel dupla ajtóról van szó, valószínűleg egyszerű, szobákat összekötő beugrókról beszélhetünk, amik a „boros boltot” és a „szeglett boltot” kapcsolták össze.

Az ún. „szeglett bolt” az alsó rend utolsó olyan helysége a szintnek, amely még biztosan a XVI. században épült a kastélyhoz, tehát a Rákócziak borsi uradalmának birtoklása előtt, s az épület sarkán állt. Ezt alátámasztja, hogy a helységben „egy rossz, régi mázos kemence No 1”, illetve „egy régi gyantáros fél szer ajtó No 1, melynek vagyon vas sarka és pántja rossz fa kilincsel és fa bevonójával”, továbbá „üveg ablak táblái rosszak”.⁴² A régi és rossz kifejezések arra utalnak, hogy a „szeglett bolt” már régóta állhatott és felújítása nem történt meg, elhanyagolt helynek számított az inventárium készítésekor.

A „szeglett bolt” nem mezőgazdasági feladatokat látott el, hanem inkább a kastély „háziiparának” egyik megtestesítője lehetett, mivel az összeírás szerint itt volt három asztalos műhely, egy hosszú fogas (amire a frissen elkészített tárgyakat akaszthatták), három darab fogas asztalos műszer tartó, illetve „fal mellett való pad szék darab No 2” és „egy feir [fehér] új nyoszolya”.⁴³

³⁹ Uo. 9. o.

⁴⁰ U et C. 2 : 34 5. o.

⁴¹ Uo. 5. o.

⁴² Uo. 5-6. o.

⁴³ Uo. 5. o.

A kötelező, fényűző főúri reneszánsz életvitel óriási plusz költségeket jelentett egy birtokos számára,⁴⁴ amely természetesen kiterjedt a kastélyok bútorzatának gyarapítására is. Kezdetben azért kevésbé volt díszes, faragott, intarziás a bútor. Úgy tűnik, az egyszerűbb helyiségeket, ahova nem szükségeltettek aranyozással és különböző mintákkal tarkított bútorok, el tudták látni saját asztalosműhelyekkel.

A kastély alsó szintjén, ahol kizárólag gazdasági vagy egyéb jellegű helyiségek voltak, az inventárium egyetlen díszített bútort sem említ.

A kastély alsó rendjének pitvara a „szeglett bolt” pitvaraként van megemlítve az összeírásban. „Ez pitvarban vagyon egy tüzelő kémény No 1, mely tüzelő kéménynek partja és mellyek köve [oldal köve] szintén le dőlőleg vagyon”. „Vagyon ablakja vas rostélyával üveg ablak nélkül No 2”. „Egy árnyékszék [mellékhelység] ajtajával, sarkával, pántjával és kilincsel vas bevonójával”.⁴⁵

A pitvarhelyiség rendszerint előtér vagy benyíló, viszont fontos tér a borsai kastélyban is, hiszen a fűtés melléktermékének, a füstnek az elvezetője itt van, illetve a földszinti mellékhelyiséget is itt alakították ki.

A „szeglett bolt pitvara” biztosan ugyanakkor épült, mint amikor maga a „szeglett bolt”, tehát a kastély legrégibb helyei közé tartozott, mivel állapotát tekintve – ahogy az inventárium is szemlélteti – erősen felújításra szorult.

Az épületszárny utolsó, régebben épített helyiségét is elhagyta az összeíró, mivel ezután az alsó szint újonnan épített helyeit veszi alaposan szemügyre.⁴⁶ H. Takács összefoglaló munkájában megállapította, hogy a XVI. század vége felé vagy a XVII. század elején szinte minden egyes nemesi kúriában, kastélyban kisebb-nagyobb átépítéseket, újításokat vagy bővítéseket hajtottak végre.⁴⁷ A Rákóczi-kastélyok esetében sem volt máshogyan: az 1641-es felsővadászi összeírás is két új szobát említ, illetve fából épített udvarház is megjelent az inventáriumban.⁴⁸ A folyamatos bővítések összefügghettek azzal, hogy egyrészt a reneszánsz kor fényes időszakában a főuraknak megnövekedett a vágyuk a nagyobb térigényre,⁴⁹ másrészt ennek meg is volt a gazdasági alapja: a Magyar Királyság főnemesei igen jól tudtak bekapcsolódni a XVI. századi európai agrárkonjunktúrába.

⁴⁴ Maksay i. m. 30. o.

⁴⁵ U et C. 2 : 34 6. o.

⁴⁶ Uo. 6-7. o.

⁴⁷ H. Takács i. m. 109. o.

⁴⁸ Uo. 110. o.

⁴⁹ Feld i. m. 20. o.

A borsi kastély bővítésének pontos datálására nincsen lehetőség forrás hiányában, azonban ha abból indulunk ki, hogy a négy új szobát 1638-ban már ajtókkal felszerelve, bútorokkal berendezve találjuk, illetve „ez háznak vadnak két ablaki, melyek be vadnak rakva, az két ablaknak rámai és üveg 8 táblái készen vadnak”,⁵⁰ arra következtethetünk, hogy a kastély bővítését a XVII. század 20-as vagy 30-as éveiben tervezhették meg és kivitelezhették.

Természetesen az egészen pontos datáláshoz alapos régészeti kutatást kellene végezni, a falak állapotából és a téglák vagy a habarcs anyagának vizsgálatával lehetne pontosan megállapítani az építkezés idejét, így csupán az inventárium alapján történő becslésre lehet hagyatkozni.

A kastély új épületrésze a XVI. században emelt szárnyhoz képest biztosan derékszögben épült hozzá, mivel „ezen új házból az boros boltra nyíló ablak vas rostélyával ablak No 1”.⁵¹ Mivel a „boros bolt” az ó-kastélyhoz tartozott, így az első újonnan épített házból csakis akkor lehetett a boros helyiségre tekinteni az ablakból, hogyha azok 90 fokos szöveget zártak be egymással.

A négy új helység raktárként szolgált, megosztva a raktári funkciójukat. Az „ezen alsó renden újonnan épített első házban” asztalos tárgyakat tartottak, mint „ajtó és asztal foglaló asztalos szerszám No 4”, „ezen házban vagyon három hosszú asztal lábastul No 3”, „négy szegű asztal lábastul No 2”, „egyes embernek való kar szék No 5”, „három embernek való új kar szék N. 2”, „egy új ajtó is minden szerszám nélkül” stb.⁵²

A „második új házban” hatszegű új téglákat tartottak, az inventáriumból azonban lemaradt, hogy hány darabot, illetve „kemence alá való maradék faragott kő No 2”.⁵³ A téglák száma valószínűleg nagy lehetett, mivel a helyiségben egyéb dolgot nem tartottak.

A harmadik szoba szinte teljesen kihasználatlan, csupán néhány üres hordót és berbencét⁵⁴ említ az inventárium, annál fontosabb viszont az „... alsó renden épített negyedik új ház”, ahol „ezen házban vagyon elő löre vas No 12”, „másolás löre vagyon vas No 5”, harmadlás löre⁵⁵ vagyon vas No. 1”.⁵⁶

⁵⁰ U et C. 2 : 34 7. o.

⁵¹ Uo. 6. o.

⁵² Uo. 6. o.

⁵³ Uo. 7. o.

⁵⁴ Berbence: börbönce: tájszó, fából készült kerek edényke. Lásd: A magyar nyelv értelmező szótára. Budapest, 1966. I. köt. 711. o.

⁵⁵ Löre: a bor seprűjét vízzel feleeresztik, majd az erjedés után gyenge minőségű másodbor jön létre.

⁵⁶ Uo. 7. o.

A lőre különböző fajtaival találkozhatunk itt, amelyek nem lehettek túlságosan jó minőségű borok,⁵⁷ s ezt alátámaszthatja az is, hogy ezeket a vasculákat nem a „boros boltban” tartották. Az itt tárolt lőre mennyisége az összeírás szerint körülbelül 2750 liter lehetett.

A negyedik házban található egy másik szükséghely is, illetve „két ablaki, melyek be vadnak rakva, kiknek rámai és ép üveg nyolc táblái meg vadnak”.⁵⁸ A nyolctáblájú ablak csupán az új helyiségekben található meg, tehát ez a típusú ablakszerkezet nem volt jellemző a XVI. századi építészetben.

Ezekben a helyiségekben tartottak még aszú szilvát, szelíd és vad aszú almát, diót, barackot, lencsét, illetve üres hordókat és asztalt.⁵⁹

Ugyan a XVI. században az üveg ablakok már kiszorították a papír- és vászonablakokat,⁶⁰ az említett nyolctáblájú forma már reneszánsz vonásokat tartalmaz.

Az alsó szint tizenharmadikként összeírt helyisége a „sütő ház”, ami – nevének megfelelően – valóban a sütéshez szükséges eszközöket tartalmazta. Az inventárium ezt a szobát réGINEK nevezi, tehát a kastély azon részéhez értünk vissza, amely az épület régebbi szárnyához tartozott. Az inventárium nagyon részletesen közzéteszi, hogy egy sütőhelyiségben milyen felszereléseket találhattunk, így érdemes kitérni a legfontosabbakra. A „sütő házban” található „cipó szakasztó asztal No 1”, három padszék és két karosszék, illetve asztal is, „két öreg sütő teknő”, „két ritka szita”, „két vas serpenyő”, „egy régi rossz réz sótartó”, „vas nyárs vagon No 3”, „egy vagdaló kis tábla No 1”, „régii öreg ón tálak No 7”, „föld [agyag] fazék vagon No 12”, „egy rossz hitvány szekrény”, „egy hitvány korpa tartó edény”, sütő lapátból kettő darab, tizenhárom fa tányér, „egy lábas tál mosogató”, „hús vágó bárdocska vagon No 1”, „vagdaló táblácska No 2”, „egy öreg sütő kemence paraszt kályhás No 1”.⁶¹

A teljesség igénye nélkül felsorolt eszközökből is látszik, hogy mennyire gazdagon felszerelt volt a „sütő ház”, és a régebbi használati tárgyak mellett megjelennek az újabbak is. Érdeemes megjegyezni, hogy nagyméretű asztallal itt azért nem találkozhatunk, mert a kastély sütődéjében az udvari inasok vagy béresek dolgoztak, az uradalom birtokosának étkezéséhez azonban – mint később látni fogjuk – a felső emelet szolgált.

A húsvágó bárdal és a vagdaló táblával, ami arra szolgált, hogy a húst azon aprítsák, azért találkozunk, mert a kora újkori Magyarországon a húsfogyasztás kifejezetten nagy

⁵⁷ Balassa Iván: A szőlőművelés és borkezelés változása a XVI-XVII. században Tokaj-Hegyalján. Agrártörténeti Szemle 15 (1973) 1-2. 8. o.

⁵⁸ U et C. 2 : 34 7. o.

⁵⁹ Uo. 25. o.

⁶⁰ Radvánszky i. m. 12. o.

⁶¹ U et C. 2 : 34 8-9. o.

méreteket öltött, s ennek következtében gyakori látvány volt a tálalóasztalon a különböző módon elkészített húsétel.⁶²

Mivel a „sütő háznak” az összeíráskor nem volt túlságosan jó állapotban, „ajtaja régi és rossz, vas sarkával és pántjával rossz fa kilincsével, fa toló zárjával és fa bevonójával.” A sütödének két ablaka volt, vas rostélyokkal (rácsokkal).⁶³

A sütödéhez tartozhatott a „régí kis konyha” is, amely, célszerűen, mellette helyezkedett el. Valóban egy egészen apró helyiségről lehetett szó, hiszen mindösszesen néhány konyhai tárgyon kívül nem találhatunk itt mást az összeírás szerint.⁶⁴

A kis konyha azonban biztosan nem látta el a XVI. századi kastély sütödei feladatait, hiszen sütőkemencét nem találhatunk ebben a helységben, és – valószínűleg kis mérete alapján – amúgy is képtelen lett volna erre. A kis konyhában esetleg tárolták a sütéshez és főzéshez szükséges tárgyakat, vagy a sütnivaló előkészítéséhez szolgált.

A kisebbik konyha és a „sütő ház” mellett ismét elsősorban mezőgazdasági jellegű helyiségeket alakítottak ki, a „régí ó szabó ház” és annak „kamorajaban” [kamrájában]. A kamrában, ami az összesírás szerint jóval kisebb méretű helyiség volt, a csöbrök és kosarak mellett tároltak egy fa csobolyót,⁶⁵ „egy kis fürödő kádat”, tehát tisztálkodási procedúrákat is végeztek itt, „szőlő meccó kést No 6”, nagy hordókban korpát, borsót, kendermagot, továbbá ajtókra és ablakokra való eszközöket is. A kamrának két ablaka volt, illetve egy mellékhelyisége is.⁶⁶

A „szabó házban” néhány lim-lom mellett különösen fontosnak számít az „egy kis désában friss vaj , illetve „egy vödörben egy kupan méz vagyon”. „Két kötésben gyertya faggyúból való No 128”, „három darabban viasz vagyon”, „sindely [zsindely] szeg vagyon No 3000”, „léc szög vagyon No 1600”, törött só nagy mennyiségben, illetve ugyanúgy borsót, búzadarát, vesling-túrót, friss cipót, „ajtón hízott disznók szalonnái No 4”, „orja [tarja] fejestül vagyon No 4” is találhatunk.⁶⁷

Az építkezési tárgyak és az élelem mellett továbbá itt még tároltak olyan gazdasági eszközöket is, mint egy fa „szivárvány”, egy cipó hordó kosár, „czioroszlya [csoroszlya] vas

⁶² N. Kiss István: Húsfogyasztás (katonai és közfogyasztás) a XVI-XVII. századi Magyarországon. Agrártörténeti Szemle 15 (1973) 1-2. 109. o.

⁶³ U et C. 2 : 34 9. o.

⁶⁴ Uo. 9. o.

⁶⁵ Csobolyó: kisebb fajta lapos hordó, elsősorban bor tárolására alkalmas.

⁶⁶ U et C. 2 : 34 9-10. o.

⁶⁷ Uo. 10-11. o.

vagyon No 3”, „kő vagy fa hasító vas ék No 2”, hét darab kapa, két kővágó csákány, „vas ásó nyelestül No 1”.⁶⁸

Ezek a gazdasági eszközök a majorgazdálkodáshoz kellettek, hiszen a földesúr, azaz I. Rákóczi György birtokain is erőteljesen folyt a robot- és némi bér munka, amelyet természetesen a birtokon élő jobbágyok végeztek el.⁶⁹

Mint látható, a kastély „legszínesebb” helyisége a „szabó ház”, ahol tulajdonképpen egy gazdaságban szükséges minden eszközt vagy élelmet tároltak. A helyiség igen nagy lehetett, illetve hűvös is, hiszen – mivel az összeírás két ablakot is említ, így nem pincéről van szó – a túró és a vaj biztosan megromlott volna a megfelelő tárolási hőmérséklet nélkül. A nagyszámú szög és zsindely pedig arra utalhat, hogy a kastélyban további építkezéseket vagy javításokat terveztek, mivel ilyen sok építőeszköz nem maradhatott meg főlegben.

A további építkezés és bővítés tervét az is alátámasztja, hogy az inventárium a kastély belső udvarán hatvan szekérnyi követ említ egy rakásban,⁷⁰ ami csakis arra utalhat, hogy új épületrészeket készültek építeni a kastélyhoz.

A „szabó házhoz” még tartozott egy tornác is, ami annak kiegészítő helyiségeként funkcionálhatott. Itt tartottak még ezerötszáz darab zsindelyt, „vagyon egy fa fürdő [fürdő] kád is”, két ajtó, egy „fal mellé való lóca”, egy padszék, illetve egy hordó komló.⁷¹

A komló megjelenése nem újszerű a XVII. századi urbáriumokban és inventáriumokban, mert a borkészítés mellett egyre inkább kezdett megjelenni a sörfőzés is, amihez alapvető volt a komló.⁷²

Mint minden valamirevaló kastélyból, a borsiból sem hiányozhatott az istálló. Ezt az istállót nemrég emelhették, mert az inventárium újnak említi, és semmi hitvány vagy rossz jelölés nincs az összeírásban.⁷³

A lóistálló rendszerint a kastély közepén volt, illetve magában az épületben,⁷⁴ ezt alátámasztja a borsi kastély esete is, hiszen az istállóval nem az udvarban vagy az egyéb gazdasági jellegű épületekben találkozunk.

Az istállóban összeírtak hét üres hordót, egy átalagot, „sár hordó taliga vagyon No 2”, „ló itató cseber vagyon No 2”, „lovak óljában való válu [vályú] No 2”, továbbá ismeretlen

⁶⁸ Uo. 11. o.

⁶⁹ Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1638). Budapest, 1954. 52-57. o.

⁷⁰ U et C. 2 : 34 27. o.

⁷¹ Uo. 12. o.

⁷² Makkai László: A magyarországi mezőgazdasági termelés és fogyasztási struktúrája a XVII. század közepén. In: Mezőgazdaság, agrártudomány, agrártörténet. Budapest, 1979. 260. o.

⁷³ U et C. 2 : 34 12. o.

⁷⁴ Radvánszky i. m. 11. o.

számú hatszegű téglá, amelyek „padimontozni”⁷⁵ való” volt. A lovak számára nem tér ki az inventárium, viszont feltételezhetően nem lehetett túlságosan sok ló ebben az istállóban, mert akkor jóval több lóitató csöbör és vályú lett volna.

Az összeíró istállónál még megemlíti, hogy volt „hat darab ajtó és ablakra való faragott kő No 6”.⁷⁶ Ez Radvánszky leírását támasztja alá, amely szerint az ajtók támfája, ajtófélfája, és az ablakok nem mindig fából készültek, hanem faragott kőből⁷⁷ – ilyeneket ma is gyakran látunk, amikor egy-egy kastélyba ellátogatunk.

„Ezen istálló végiben való kis házacskában”, vagyis az istálló végében való kis raktárhelyiségben, szintén tárolóedényeket és hordókat tartottak.⁷⁸ A lovak ellátásra szolgáló abrakot és zabot nem az istállóban tartották.

Vélhetően azért sem lehetett túl sok ló a kastélyban, mert a lovakat már – Erdélyen kívül – nem hasznosították mezőgazdasági munkáknál, hiszen azokat az ígásbarmok váltották fel. A főúri, nemesi lakhelyeken a lovak a kora újkorban már egyrészt a nemesi szórakozást, tehát a lovaglást és a vadászatot szolgálták, azon túl, hogy a közlekedésben elengedhetetlen volt a lovak tartása.

A kastély régi, nagy pincéje, „mely vagyon délre”, az összeírásakor tartalmazott hat kőből almát, egy hústartó fogast, egy cipó tartó szuszékot (ládát), két üres hordót, „egy bor hűtő kádacska No 1” és egy húsvágót.⁷⁹ Az inventáriumból tehát kiderül, hogy a pince déli fekvésű volt.

A hústartó fogast azért érdemes kiemelni a pince összeírásából, mert – ellentétben a „szabó házzal”, ahol szalonnával találkozhatunk, ami kiszárítható és tartósított termék – a könnyen romlandó húsokat viszont hideg, pincés helyiségben kellett tárolni. A vadhúsokat mielőtt feldolgozták volna, akár 3-4 napig is szögre akasztották, hogy a hús porhanyósabb és ízletesebb legyen.

A borhűtő kádacska szintén figyelmet érdemel, mert a korszakban gyakran tárolták ilyen formában a nedűt: a palack bort belerakták a borhűtő kádba, amelybe jeget tettek. A „jégvermek”, melyeket szalmával béleltek, tartósan megőrizték a hideget.

A kastély másik, „régii nagy konyhája” jóval jelentősebb, mint a korábban említett konyha, amely valójában inkább spájznak feleltethet meg. Itt „ezen öreg [nagy] konyhában

⁷⁵ Padimentum: padló, padlózat. Jelenthet döngölt padlót, de téglából kirakottat is. Jelen esetben hatszögletű téglából rakták ki a padlózatot.

⁷⁶ U et C. 2 : 34 12. o.

⁷⁷ Radvánszky i. m. 12. o.

⁷⁸ U et C. 2 : 34 12. o.

⁷⁹ Uo. 13. o.

vagyon egy jó öreg tűzhely, melyen vagyon egy égett bor égető katlan, régi fazekával, csöbrével, sisakjával és két csőjével [csövével] együtt.”⁸⁰ Az égetett borégető alatt pálinkaégetőt kell érteni. Az inventárium szerint a pálinkakészítő teljesen felszerelt és épségben volt, így vélhetően az összeíráskor üzemképes volt, és működött is.

A pálinka a XVII. században már országsszerte elterjedt szesz volt, azonban a század közepéig csupán gyógyszerként használták.⁸¹

A nagy konyhában található volt még „csöbör No 2”, „hús vágó tőke No 4”, „egy szakács tábla”, négy darab pad szék” és „egy pecsenye szakasztó rúd”. „Ablakja kettő, melyen egyikén deszka tábla vas sarkával, pántjával.”⁸²

Az inventárium alapján feltételezhető, hogy a nagyobbik konyhában húsfeldolgozással is foglalkoztak a pálinkaégetés mellett, illetve – a szakácstáblából ítélve – a kastély szakácsa is itt tevékenykedhetett. Az ablakokon viszont nem üveg, hanem fatábla volt, hiszen amikor fűtöttek, főztek, úgyis meleg volt.

Az összeíró még megemlíti a nagy konyháról, hogy „ezen öreg konyhának egy öreg kemencéje, és viszont az négy szögletén, négy kis kemence, de az négy kis kemence tűzhelyei nincsen”.⁸³ Tehát a nagyobbik konyhában a nagy kemence volt egyedül működőképes, mert a konyha sarkaiban található négy kisebb kemence közül egyik sem volt tűzhely hiányában üzemképes.

A nagy konyha mellett található közvetlenül „az szakács vagy tézta műves ház”, ahol „tészta mű fűtésre való mázos kemence No 1”.⁸⁴ A kenyér készítéséhez a kenyértésztát itt készíthették el, ezért is van közvetlenül a nagyobbik konyha mellett. Ebben a helységben még három berbencében⁸⁵ tároltak égetett bort, azaz pálinkát; itt valószínűleg még tovább érlelték a szeszt, hogy erősebb legyen, és nem utolsó sorban ízletesebb is. A szobának „puszta ablakja vagyon No 1”, és „ajtaja fél szer vas sarkával pántjával és vas reteszével”.⁸⁶ A helyiségnek tehát semmiféle ablak- vagy ajtódíszítése, kiegészítője nem volt, sőt az ablakon még rostély sem, mivel egyszerű konyhamelléki helyiségről volt szó.

Az alsó szint utolsó inventáriumba vett helyisége a kastély szárnyának legszéle, mivel „Az kerekded lisztes bástyáról” tesznek említést. Ebben a bástyában három lisztes szuszékban

⁸⁰ Uo. 13. o.

⁸¹ Makkai i. m. 1979. 260. o.

⁸² U et C. 2 : 34 13. o.

⁸³ Uo. 13. o.

⁸⁴ Uo. 14.

⁸⁵ Berbence: kisebb hordó vagy bödön nagyságú edény.

⁸⁶ U et C. 2 : 34. 14. o.

78 köből közönséges lisztet tároltak, tehát – kassai köből liszttel számolva, ami 48,24 kg⁸⁷ - körülbelül 3760 kg lisztet tartottak itt.⁸⁸

A bástya „padlása deszkázatlan”, és „ezen bástyának első része tölgy fa baronával [boronával] vagyon fel róva”.⁸⁹ A kora újkori építkezésnél is még nagy mennyiségű fát használtak fel, olyan masszív épületekhez is, mint a bástya.

A bástya szó alatt azonban a borsi kastély esetében nem egy modern védelmi rendszerrel ellátott bástyára kell gondolni, hiszen az inventárium egyetlen puskát vagy ágyút sem sorol fel, hanem egy maximum lőrészekkel ellátott, kisebb felkelő vagy támadó csapat ellen szolgálhatott védelemként, nagyobb erejű támadásnak azonban képtelen lett volna ellenállni. Elsődleges feladata – amint az összeírásból is látszik – raktározás volt, mivel jelentős mennyiségű lisztet tároltak benne. A fenti adatok alapján szembeötlő, hogy a lisztes szuszékok milyen természetesek lehettek, hiszen egy lisztes ládában legalább 12,5 q lisztnek kellett elférnie.

A várkastély felső szintje

A borsi kastély felső rendje – mint ahogy a kastélyok nagy része – elsősorban nem gazdasági feladatot látott el, hanem a lakrészek ezen a szinten voltak kialakítva.

A felső szinten több pitvarral is találkozhatunk majd, mivel ezeknek a helyiségeknek az volt a feladatuk, hogy a lakosztályok közötti összeköttetést biztosítsák. A pitvarokat és folyósokat leszámítva, a szobák rendszerint egymásba nyílóak voltak.⁹⁰

A felső rend első pitvarában egy kemence, egy padszék, illetve egy rossz állapotban lévő rostély található, és innen nyílik az „Urfiak háza”. Ez a szoba, ha éppen ott tartózkodtak, a fejedelem fiaié, Györggyé (a későbbi II. Rákóczi György erdélyi fejedelem) és Zsigmondé lehetett.⁹¹ Az „Urfiak háza” az első pitvar és a „nagy palota” között helyezkedett el, mivel „Az pitvarbul be jövő aitaia és imitt az nagy palotára nyíló ajtaja béllett, festett, vas sarkával, pántjaival, pléhével, kulcsival, fordítójával és bevonójával”.⁹²

⁸⁷ Bogdán István: Gabonamalmaink a XVI-XVII. században. Agrártörténeti Szemle 9 (1967) 3-4. 312-313. o.

⁸⁸ U et C. 2 : 34 14. o.

⁸⁹ Uo. 14. o.

⁹⁰ Radvánszky i. m. 11. o.

⁹¹ A fejedelemnek az összeíráskor két fiúgyermeké élt, György és Zsigmond. Ferenc nevű fia 1632-ben meghalt.

⁹² U et C. 2 : 34 14-15. o.

Az inventárium alapján érdemes rekonstruálni, hogyan is nézett ki ez a helyiség: bútorzata elég gazdag volt, mert székekből és padokból összesen tizenkettőt lehetett itt találni, illetve egy nyoszolyát is alvásra. A szobában volt még egy mázolt kemence, két nagyobb pohár és kilenc „apró üveg pohár”, korsó és kancsó is, továbbá illatszerek, mint „egy üveg sallia víz” és „fejr [fehér] lilum víz üveg”.⁹³

Ebben a helyiségben tárolták az uradalom gazdaságából származó jövedelmet is, ami összesen 1412 florenus (forint) és 81 dénár volt.⁹⁴ Ebből kellett konvenciót adni az uradalmi szolgáltnak, cselédeknek, illetve a megmaradt pénzből kellett a korszaknak megfelelő, mondhatni kötelező nemesi fényűző életvitelt folytatni.

Az összeírt pénzmennyiség elég tetemesnek számít, hiszen ha összevetjük egy kiemelkedően jól üzemelő uradalommal, a Nádasdyak birtokában lévő sárvári majorgazdasági eredménnyel, ahol az 1628. évben összesen 2015 ft 89 dénár⁹⁵ volt a jövedelem, akkor érzékelhető a borsi uradalom teljesítőképessége is. A jövedelem mennyiségében nagy szerepet játszhatott I. Rákóczi György borkereskedelemre épülő gazdaságpolitikája.

Ahogy az előbb kiderült a forrásból, az „Urfiak házából” nyílt a „nagy palota”, ami tulajdonképpen a kastély étkezőhelyiségének, az ebédlő háznak számított. Nem véletlenül írtak össze a helyiségben négy padszékot, tizenkét nagy karosszékot, két kisebb karosszékot, egy négylábú kis asztalt, négy fehér nyoszolyát, fűtőeszközként egy nagy, zöld mázas kemencét és az étkezőben nélkülözhetetlen pohárszékot, amely „egy feir [fehér] új pohárszék” volt.⁹⁶

A pohárszék egy magasabb alakú, fennálló szekrényforma bútor volt, amit leginkább étkezéshez használtak: evőeszközöket és poharakat tettek rá, illetve tároltak benne,⁹⁷ pohárszékláda és pohárszék-almárium minden úri családnál megtalálható volt, a láda és a szekrény, illetve almárium fogalma ekkor még azonban gyakran keveredett.⁹⁸

A „nagy palotában” lévő pohárszék: „ez új pohár széknek két felé nyíló fa rostéllya egy kis asztalával és azon való pléhével együtt. Ezen pohár széknek az allján egy kis almárium, melynek ajtaja vas pántjával, sarkával és pléhével vagyon. Ezen pohár székben vagyon abrosz No 2...”.⁹⁹ Tehát a pohárszék felső része akár beépített is lehetett, míg alatta volt az almárium.

⁹³ Uo. 15. o.

⁹⁴ Uo. 15. o.

⁹⁵ Tholt Judit: A sárvári uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében. Budapest, 1934. 65. o.

⁹⁶ U et C. 2 : 34 16. o.

⁹⁷ Radvánszky i. m. 20. o.

⁹⁸ Vadászi Erzsébet: A bútor története. Budapest, 1987. 111. o.

⁹⁹ U et C. 2: 34 16. o.

A pohárszék tetején lévő asztalon tarthatták az evőeszközöket, kupákat, serlegeket, az alja pedig egy almáriumot tartalmazott, amelybe szintén különböző étkezéshez szükséges tárgyakat lehetett rakni.

A „nagy palotát” az 1638-as összeírás előtt nemrégiben újíthatták fel, mert „ez nagy palotának vagyon újonnan csinált feir mennyezete, körös-körül meg pártázva fenyő deszkával”.¹⁰⁰

A XVII. században egyre gyakoribbá váltak a mennyezetek díszítései, a helyiségek díszesebbé tétele. Kastélyunkban is megjelent a pártázat, ami eredetileg ajtók vagy mennyezet díszje volt. A nagy étkezőterem a frissen festett, fehér mennyezetével és a deszkából készített pártázattal, illetve a bútorzattal csodálatos képet nyújthatott.

A „nagy palotának” négy ablaka volt, tizenhat üvegtáblájával, tehát egy ablakban részekre vágva és különösebb díszítés nélkül négy-négy üveg volt. Az inventárium két festett ajtót említ: az egyik a folyosóra nyílt, a másik pedig az „Urunk háza pitvarára”.¹⁰¹ Az „Urfiak háza” és a „nagy palota” viszont feltételezhetően szemben helyezkedhettek el egymással, mivel az „Urfiak házának” ajtaja az étkezőre nyílt.

Az „Urunk háza” pitvarából – ahol két „tüzelő hely” és néhány ablakkellék volt – nyílik az „Urunk Önagysága háza”, ami magának a fejedelemnek, I. Rákóczi Györgynek a szobája volt. Itt „vagyon ez házban egy öreg viselt rakott [intarziás] asztal lábastul No 1”, „négy darab fal mellé való padszék”, „négy ablakja 16 üveg táblával”, az ablakok közül kettőn deszka tábla is volt, illetve „vagyon egy Lengyel országi kék feir és sárga mázú kemence No 1”.¹⁰²

A szoba az összeíráskor nem szolgálhatott a kastély birtokosának lakhelyül, mivel semmiféle ágyat, lócát vagy nyoszolyát nem soroltak fel benne, inkább amolyan „dolgozószoba” lehetett, mivel különösebben nem is volt felszerelve.

Érdeemes kitérni a helység kemencéjére, ami az inventárium szerint lengyelországi kék, fehér és sárga színű, mázas volt. A lengyelországi és magyarországi kulturális kapcsolat a XVI. és XVII. században kifejezetten erős volt, s a reneszánsz hatások nagy része lengyel területekről érkezett hazánkba olasz mestereken keresztül.¹⁰³

Az „Urunk Önagysága háza” egyik ajtaja a pitvarból nyílik, a másik pedig az „Inasok szobájába”, ahol néhány hagyományos bútoron és kemencén kívül 39 köből „ros gabonát”,

¹⁰⁰ Uo. 16. o.

¹⁰¹ Uo. 16. o.

¹⁰² Uo. 17. o.

¹⁰³ H. Takács i. m. 113-114. o.

azaz rozst tároltak és három – kérdéses, hogy üres vagy telt – berbencét is.¹⁰⁴ A szoba elnevezése korábbi időkből maradhatott meg, mert 1638-ban itt már biztosan nem laktak inasok – szintén ágyak, illetve padok hiányában, illetve az itt raktározott rozsz miatt.

A szobában még található volt „...egy szükség hely is, mely meg vagyon deszkázva, ajtaja festett, pártázott, vas sarkával, pántjával és vas kilincsel”.¹⁰⁵ Az ajtó tehát új lehetett, mert az is pártázott, tehát díszített volt, ami a késő-renaisszánsz és a kora barokk esztétikai elvárásainak felelt meg.

Ezután következnek a kastély legszebb helyiségei: az „Asszonyunk új házai” néven említett négy új szoba. Mind a négy szobában „...az fal mellett körül-körül feir [fehér] fenyő pad szék”. Az első szobának „mennyezete ez háznak igen szép pártázott gombjai festett és aranyasok”. „Kemencéje igen szép, kék feir és sárga Lengyel országi mázos kályhából”. „Ablakjai vagyon kettő, hat szegű [hatszögletű] kristálybul rakott nyolc üveg táblával”. „Ajtaja ezen háznak igen szép festett, rakott, Becsi [bécsi] ónas pléhével sarkával pántjával kulcsjával ütközőivel ónas bevonójával együtt”.¹⁰⁶

A szobában tehát megtalálható minden olyan díszítési elem, ami a korszakban modernnek hatott és elvárando volt: a festett és intarziás ajtó- és ablakdíszektől kezdve a kristályablakokig, a szépen festett és aranyozott mennyezet, továbbá a frissen készített, festett és díszített bútorzat is.

A második újonnan épített helyiség abban különbözik csupán az elsőtől, hogy „Ablakja három, melyek kettő hat szegű kristálybul való, nyolc táblájú. Az harmadik pedig vagyon rakva kerek által látó üvegből, melynek külső része vagyon deszka tábla is vas pántjával sarkával és bevonó reteszével, illetve az első szobában is raktároztak rozst.”¹⁰⁷

Az „Asszonyunk harmadik új háza” már valamivel szerényebb: mennyezete ugyanúgy díszített, viszont „Kemence vagyon közönséges zöld mázos kályhából”, illetve „Ablakja kettő közönséges üvegből rakott nyolc táblájával együtt...”. A szobában két meszes kád is volt, illetve egy üres és rozoga hordó. „Ajtaja egy, mely nyílik az folyosóra, mely festett, pártázott vas sarkával pántjával és egyfő minden szerszámával”.¹⁰⁸ A első és második „Asszonyunk új szobájába” tehát ezen a szobán keresztül lehetett eljutni a folyosóra; a szobák egybe nyíltak.

A negyedik, utolsóként emelt „Asszonyunk új házának” a mennyezetét zöldre festették: „Mennyezete igen szép zöldül festett és gombjai meg pártázott”. Ennek a szobának

¹⁰⁴ U et C. 2 : 34 17. o.

¹⁰⁵ Uo. 17. o.

¹⁰⁶ Uo. 18-19. o.

¹⁰⁷ Uo. 18. o.

¹⁰⁸ Uo. 19. o.

közönséges ablaküvegei vannak az inventárium szerint, továbbá „ezen házban vagyon egy szükség hely is festett ajtajával, vas pántjával, sarkával és vas kilincsel, s bevonóival”. Pártázata csak magának a szoba ajtajának volt.¹⁰⁹

A mennyezet díszítése – ahogy láthattuk is – különösen fontos volt a korszak kastélyaiban; leggyakrabban domborművekkel ékesítették őket, díszes boltíveket készítettek vagy deszkából készített, festett mennyezetek hoztak létre.¹¹⁰

Eredetileg a kastélyok szobáinak berendezése, esztétikája annyira összehangolt volt, hogy Felsővadászton például 1631-ben a kastély lakott szobáinak minden bútorzata zöld volt, fénymázos, az ajtók is ilyenek, sőt a kályhák is zöld színűek voltak. Csupán néhány esetben lehet ott találkozni fehér vagy egyéb, tarkára színezett bútorokkal.¹¹¹ Persze meg kell jegyezni, hogy a zöldre vagy egyéb színre festett bútorok sokkal egyszerűbbek voltak, mint a „rakott”, azaz intarziás, pácolt, lakkozott bútorok, amelyek ekkor Nyugat-Európában divatban voltak.

Végigtekintve a borsi kastély lakószobáin is, nagyon sok hasonlóságot lehet felfedezni, ami szintén abból adódhat, hogy egy egységes belső struktúrát és látványt óhajtottak kialakítani az uradalom központjában.

A felső szinten, továbbá az eredeti, bővítetlen kastélyrész fölött található helyiségek voltak az „Asszonyunk Őnagysága régi ó háza”, ennek a szobának pitvara, ahol egy kémény található, a „Leány asszonyok régi háza”, illetve egy kamra is. A hagyományos bútorokon és kemencéken kívül az egyetlen érdekes megjegyzése az inventáriumnak ezekre a helyiségekre: „Ablakja vagyon kettő, melynek egyike meccett kristálybúl való négy táblája...”¹¹²

A régebben épült lakrész érezhetően egyszerűbb és egyúttal elhanyagoltabb volt, mint a kastély új szárnya. Csupán az említett helyiségben található metszett kristályablak tanúsítja, hogy a régi szobákra is igyekeztek figyelmet fordítani – már amennyire az uradalmak jövedelméből lehetséges volt.

A „Leány asszonyok kamorája [kamrája]” cáfolja H. Takács megállapítását, miszerint a kastélyok kamrái kizárólag kisebb lakószobák lettek volna.¹¹³ „Ez kamorában tyuk és lud toll vas No 3”, „Itten ugyan toll egy fél káddal kád No 1”, „üres hordó vagyon No 2”, illetve egy mellékhelyiség is volt itt.¹¹⁴ Mint látható, ez a kamra egy kisebb raktárhelyiség volt, ahol

¹⁰⁹ Uo. 19. o.

¹¹⁰ Radvánszky i. m. 14. o.

¹¹¹ Uo. 25. o.

¹¹² U et C. 2 : 34 20. o.

¹¹³ H. Takács i. m. 165. o.

¹¹⁴ U et C. 2 : 34 21. o.

nagyobb mennyiségű tollat tartottak, és egyetlen szék, pad vagy ágy sem volt itt. Az összeírásból kiderül, hogy a majorságban tartott szárnyasoknak nemcsak a „nagy palotában”, azaz az étkezőben vették hasznát, hanem tollukból, amit hordókban és kádban tartottak, ülőalkalmatosságok és ágyneműk készültek.

Az alsó renden található új istálló tekintélyes méretét bizonyítja, hogy a kastély bővítésekor a felső renden öt új helyiséget építettek fölé. „Az istálló fölött való új házak” mindegyikét gazdagon ellátták „feir fenyő deszka pad székkal”, ablakaik viszont – mivel ezek elsősorban raktárhelyiségek lehettek – egytől egyig hagyományos üvegből készültek és az ablakkeretek vagy a szobák ajtói – a festésen kívül – nem voltak díszítettek.¹¹⁵

Ezekben a helyiségekben az összeírásakor találtak 7 és fél köből tiszta búzát (többszöri őrléssel készült), nyolc üres hordót, 2 köből hagyományos búzát, valamivel több, mint 102 köből zabot, egy ehhez való „abrak mérő sisakot”, egy „vasas mérő vékát”, illetve „rudakon fel kötözve vagyon száraz petrezselyem 42 kötéllel”. Az első helyiség gerendákból épített padlással volt ellátva, a negyedikben pedig a korszerűnek számító, faragott kövekkel ellátott kemence volt, továbbá egy mellékhelyiség is.¹¹⁶

„Az istállók felett való új paloták padjain” még tartottak aszú cseresznyét is, illetve aszú meggyet.¹¹⁷ A különböző gyümölcsök a kastély udvarából származtak vagy erdőirtások helyén telepített fákról. Gesztenyét hiába keresnénk a borsi kastély raktáraiban, ugyanis az csak a Dunántúlon élt meg a kora újkorban.¹¹⁸

A lovak ellátására szolgáló zabot tehát a felső emeleten tárolták, emellett pedig még kisebb mennyiségű búzát és szárított petrezselymet is találhatunk itt.

Az ún. „szalonnás házban”, ami az utolsó összeírt helyiségek között szerepel, szalonnát illetve „háiat” tároltak, s néhány bútoron és fazékon kívül még jelentős mennyiségű puskaort tartottak. A helységhez tartozott egy újabb pítvar, ahol „ezen pítvarbul vagyon egy fel és alá járó rossz grádics [lépcső], rossz és hitvány karfájával és bejárattjával együtt”.¹¹⁹

A földszintre tehát innen le lehetett jutni a rossz állapotban lévő lépcsőn keresztül, az inventárium azonban nem említi, hogy melyik helyiségbe vezetett. Feltételezhető, hogy ezt a lépcsőt nem használták, mivel a kastélynak egy másik, jóval szebb és erősebb grádicsa is volt.

Az emeleten még egy három részre osztott raktár volt, ami „Régi ó pince féle” néven van megemlítve, tehát a kastély régebben épült szárnyához tartozott, továbbá egy konyha fölé

¹¹⁵ Uo. 21-22. o.

¹¹⁶ Uo. 21-22. o.

¹¹⁷ Uo. 25. o.

¹¹⁸ Maksay Ferenc: Urbáriumok. XVI-XVII. század. Budapest, 1959. 14. o.

¹¹⁹ U et C. 2 : 34. 23. o., 25. o.

épített kis szobácska, ahol „...régén az udvar bírák laktak...”, és egy különlegesség, Afrika térképe is megtalálható volt. Az udvarbírók régi házának is volt egy kis kamrája, ahonnan egy kis lépcső vezetett a mellékhelyiség felé.¹²⁰

A helyiségekre vonatkozó utolsó megjegyzés érdekes, miszerint „ez meg írt külömbkülömbféle alsó és felső házaknak padimontomi és kéményi éppek minden fogyatkozás nélkül.”¹²¹ Tehát a kastély padlózata és kéményei az összeíráskor szépek és jó állapotban voltak.

A kastély folyosója, ami a felső rendet járta végig, két részre volt osztva, és két, festett ajtóval volt elválasztva egymástól. A folyosóról lehetett eljutni a „palotákba” (új szobákba az istálló fölött), egy fűrészdeszkából készített kis lépcső is indult a folyosóról, s végigmenve rajta, öt darab szék, öt padszék, két asztal, két nyoszolya, két „dirib-darab faragott kő” és egy negyven öles halászó gyalom¹²² is található volt itt minden hozzá való eszközével.¹²³

„Ezen folyosó körös körjül meg vagyon fenyő deszkával deszkázva, harmadrésze pedig padimontomozva, harmadrésze pedig deszkával vagyon deszkázva”.¹²⁴ Az inventárium szerint tehát a kastély folyosója szépen deszkázott, díszített volt, padlója pedig részben téglával és részben deszkával volt kirakva.

„Ezen folyosóról alá járó két orsós [kőbábos] és kjő [kő] lépcsős grádics kjő kar kjövivel [kövivel] együtt, vagyon új és ép bejárattjával, és az egyik egy kis filagóriával...”. A kastélynak tehát ez volt a nagy lépcsője, amelynek járórésze és karzata is kőből készült. A lépcsőnek nemrég kialakított bejárati része volt, és az egyik végében egy kis filagória,¹²⁵ azaz nyári ház épült. „...mely kjő grádicsnak egyike, az öreg [nagy] kapu felé megyen alá, az másik pedig az kis konyha felé. Az kapura menőnek egy deszka ajtaja is vagyon”.¹²⁶ Ebből tehát kiderül, hogy a lépcsőn lemenve, vagy a kastély kapujához lehetett menni, vagy a szintén földszinten található kis konyha felé, amit az inventárium az alsó renden meg is említett. A kapuhoz tartó lépcsőnek egy deszka ajtaja is volt.

A filagóriában, tehát „ezen meg írt folyosó alatt” két lisztes szuszék volt, bennük 32 kőből közönséges liszt, egy üres kád, 127 különböző fajtájú deszka, egy karosszék, egy rossz tálas, egy hosszú asztal, négy üres hordó, két rakásban téglá, egy rossz, fából készült ecettartó, „három darab faragni való kő”, három árkus, egy faragott kő és egy feltekerő csiga is (kúthoz

¹²⁰ Uo. 23-24. o.

¹²¹ Uo. 24. o.

¹²² Gyalom: hosszú kerítőháló. A magyar nyelv értelmező szótára i. m. II. 1077. o.

¹²³ Uo. 26. o.

¹²⁴ Uo. 26. o.

¹²⁵ Filagória: nyári ház. Gyakran nyitott tornác, amely az épület udvarrészén helyezkedett el.

¹²⁶ Uo. 26. o.

való).¹²⁷ Mint látható, a folyosó alatti tornác is inkább raktárhelyiség volt, néhány régi bútornak, kacatnak és építkezéshez szánt téglának.

A kastélyhoz tartozó kapu és a híd

A kastélyhoz tartozó utolsó építmény, amiről még megemlítést kell tenni, az „ezen kastélynak be és kijáró derék kapuja”. A kapu boltozatos szerkezetű, és itt tartottak – biztonsági okokból – 10 szakállas puskát, 1 muskétát, pajzsot, lábvasakat és két darab széket, valószínűleg az őrség számára.¹²⁸ A felsorolt fegyverzet természetesen nem nagyszámú, azonban a kastély feladata – mint eddig is láttuk – nem egy nagy horderejű támadás kivédése volt.

A nagy kaput az összeírás előtt nem sokkal építhették át, mert „ezen kapunak vagyon egy újonnan csinált kétfelé nyíló hársfa deszka, zöldül festett ónas lapos fejű szeggel meg vert kapuja, alsó vas csapjával és felül való horgas foglaló vasaival vagy reteszével, kinyitó vas karikaival lakattyjával és annak kulcsával.” A főkapun van még egy kisebb kijáró kapu is, amelynek lakatja és kulcsa az összeíráskor nem volt meg, illetve egy szintén újonnan csinált felvonó kapu, egy darab láncával és csiga nélkül.¹²⁹

A kastély nagy kapuja tehát rendelkezett felvonóval is, ami egy esetleges kisebb támadásnál szükségesnek bizonyulhatott, illetve egy hagyományos közlekedőkaput is ékeltek a „derék kapuba”.

A kapu előtt még található egy „újonnan csinált szép és jó tölgyfa híd, kinek mind az két szélén pad székek és jó karfák vadnak.” A híd, amelyet az inventárium megírása előtt készítettek, szükségszerű tartozéka volt a kastély bejáratának, mivel „vagyon körös-körjül béllés nélkül való árokja, mely annak idein vízzel bjövös [bőves], de az el múlt nyári szárazság miatt az víz annyira kiszáradott belőle, hogy mind eddig is az árokban semmi víz nincs.”¹³⁰

A kastély birtokosa tehát ügyelt arra, hogy ne csak magát a kastélyt belülről tegye szebbé, hanem a kastélyt védő vizes árkot átívelő, szépen átépített kapu előtt egy esztétikailag hangulatos hidat is emeltessen.

¹²⁷ Uo. 26-27. o.

¹²⁸ Uo. 28. o.

¹²⁹ Uo. 28. o.

¹³⁰ Uo. 28-29. o.

Összegzés

Összességében megállapítható, hogy az 1638-as, a borsi várkastélyra vonatkozó inventárium egy alapos, részletes képet mutat a majorsági központról, amelynek köszönhetően bepillantást nyerhetünk a korabeli viszonyokba, illetve megismerhetővé válik, hogy az építmény hogyan is nézett ki strukturálisan a tárgyalt időpontban.

Mint kiderült, a várkastély alsó szintje elsősorban gazdasági feladatokat látott el, s helyiségei is ennek megfelelően működtek, illetve az adott feladatoknak megfelelően voltak felszerelve. Az alsó szinten összesen 19 olyan helyiség volt, amelyeknek kifejezetten gazdasági funkcióik voltak, továbbá 3 pitvar és „üres” szoba, illetve 1 tömlőc volt még megtalálható itt. Az inventárium alapján világosan megállapítható, hogy milyen gazdasági szükségletei voltak a várkastély tulajdonosának, illetve az inasoknak, s elkülöníthetővé, hogy az épület különböző helyiségeiben hogyan oszlottak meg ezek a feladatok.

A legfontosabb helyiség a „boros bolt” lehetett, mivel a Rákócziak mindig is a jól jövedelmező borkereskedelemre építették gazdaságpolitikájukat, s ezzel I. Rákóczi György sem volt másként. Az összeírt bormennyiségen túl megismerhetővé vált, hogy a borsi uradalomban milyen típusú borokat tudtak készíteni, és ezek arányairól is szemléletes képet fest az inventárium.

A várkastély felső szintje alapvetően a hálósobákat és az ebédlőt, étkezőt foglalta magába, de mint kiderült, gazdasági raktárhelyiségeket is kialakítottak ezen a részen. Összesen 10 lakhelyiséget számláltak 1638-ban ezen a szinten, továbbá 1 ebédlő, 6 pitvar és kamra, illetve 6 olyan terem is megtalálható volt itt, amelyek raktárhelyiségek voltak. Ehhez a szinthez tartozott még egy három részre osztott tér is, ahol szintén gazdasági eszközöket és terményeket tároltak. Az épületben így összesen 47 terem volt. Szembeötlő, hogy a hálótermek között milyen minőségi különbség volt felszereltség és esztétika szempontjából. Különösen a jól, „modern” stílusban bútorozott hálósobák alapján ismerhetjük meg, hogy a XVII. század elején a főnemések, jelen esetben I. Rákóczi György milyen stílusirányzatokat kedvelt, hogyan nézett ki kastélyának bútorzata, és következtethetünk arra is, hogy milyen formában, miként használták ezeket a berendezési tárgyakat.

Az inventárium alapján megállapítható, hogy a kastélyban jelentős építkezések, bővítések történtek a Rákócziak alatt. Mind az alsó, mind a felső szintet jelentős mértékben kibővítették, új szárnyat építettek a XVI. században emelt kastélyhoz. Míg az alsó renden az új helyiségek gazdasági jelleget viseltek, addig a felső renden az újonnan épített szobák –

tükrözve a Királyi Magyarország főnemeseinek kulturális kapcsolatait – pompásan díszített és bútorozott lakó-, illetve hálósobák voltak.

Az uradalmi központ jövedelméről is számot ad az összeírás, és megállapítható, hogy a borsi uradalom jól jövedelmező gazdaság volt, amelynek alappillére a borral való külkereskedelem volt. A nyereséges gazdaság pedig lehetővé tette a Rákóczi-famíliának, hogy kastélyaikat – mint láthattuk, a borsit is – felújítsák, vagy éppen bővítsék. A dolgozat terjedelmi okok miatt nem foglalkozhatott az uradalom gazdaságtörténetével, azonban a szerző a kutatás folytatásaként az említett téma jövőbeni feltárásával egy még részletesebb képet igyekszik majd adni a borsi uradalomról, ami megmutathatja, hogyan is nyerték ki tetemes jövedelmüket a birtok urai, amiből finanszírozni lehetett például a kastély bővítésének költségeit.

Hála a részletes inventáriumnak, nemcsak a várkastély szobáiról, hanem a közlekedő folyosóról és a kastély előtt tornyosuló, „derék” kapuról is megtudhatjuk, hogyan is néztek ki. Érdeemes megjegyezni, hogy a borsi kastélyt várfal vagy megerősített kőfal nem vette körbe, mivel erről semmiféle feljegyzés nincsen, ráadásul a védelméhez szükséges fegyverek sem álltak rendelkezésre, mivel ágyúkat egyáltalán nem találhatunk az inventáriumban, ezek nélkül pedig lehetetlen lett volna megvédeni a külső falat vagy magát az erődítést. Rákócziék úgy gondolhatták, hogy az Oszmán Birodalom úgysem érhet el Borsiig, s nem tudnak átkelni a Tiszán. Ennek ellenére némi lőfegyverrel és közelharchoz szükséges fegyverekkel ellátták a kastélyt, ennek feladata azonban nem a támadások megállítása volt, hanem a borsi várkastély fontos gazdasági feladatokat látott el.

Csupán a rablóbandák és a szomszédos birtokosok ellen „fegyverkezett fel” Rákóczi: a kastély körül egy palánk húzódott, ami a vizesárok mellett némi védelmet nyújtott a kastélynak és védelmezőinek, hogyha netán támadás érte volna.¹³¹

A borsi kastély igazi fénykorát I. Rákóczi György uralmának ideje alatt élte, hiszen egy jól működő gazdaság mellett maga az épület is virágzásnak indult. A század eleji romlás után sikerült helyreállítani a kastély nagy részét, beindítani a gazdaságot, s ennek köszönhetően a jövedelemből megindult a kastély új szárnyának építése. Különösen a felső rend ámulatosan szépen berendezett és kifestett szobái reprezentálták a Rákócziak nagyságát és gazdaságát, amelyet sok főúr megirigyelhetett. Olyannyira eredményes volt a kastély helyreállítása és felújítása, hogy birtokosai előszeretettel tartózkodhattak itt, és annyira belakták, hogy a későbbi nagy vezérlő fejedelem, II. Rákóczi Ferenc is itt látta meg a napvilágot 1676. március

¹³¹ Uo. 29-31. o.

27-én. Sajnálatos módon a Rákóczi-szabadságharc (1703-1711) leverése után a borsi uradalom és ennek központja is, mint az összes Rákóczi-birtok, hűtlenség vádja miatt a Habsburgokra szállt, s a kastély rohamosan megindult az elhanyagoltság és lepusztulás felé vezető úton. Mai állapota hasonlóan elkésérítő, s csak bízhatunk benne, hogy előbb-utóbb lehetőségessé válik ennek a nagy múltú kastélynak a teljes renoválása.

Felhasznált irodalom

BALASSA Iván: *A szőlőművelés és borkezelés változása a XVI-XVII. században Tokaj-Hegyalján*. Agrártörténeti Szemle 15 (1973) 1-2. 1-12. o.

BOGDÁN István: *Gabonamalmaink a XVI-XVII. században*. Agrártörténeti Szemle 9 (1967) 3-4. 308-327. o.

FELD István: *16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon*. Sárospatak (Rákóczi Múzeum) 2000.

H. TAKÁCS Marianna: *Magyarországi udvarházak és kastélyok (XVI-XVII. század)*. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1970.

HANGAY Zoltán: *Erdély választott fejedelme, Rákóczi Zsigmond*. H. n. (Zrínyi Kiadó) 1987.

HENSZLMANN Lilla (szerk.): *A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai IV. Urbarium et Conscriptiones 1. füzet*. Budapest (Muzeumi Ismeretterjesztő Központ Propaganda Osztálya) 1967.

Magyar Országos Levéltár E 156 Magyar Kamara Archívuma, Urbaria et Conscriptiones, fasciculus 2, numerus 34.

MAKKAI László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648)*. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1954.

MAKKAI László: *Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században*. Budapest-Gödöllő (Mezőgazdasági Kiadó) 1957.

MAKKAI László: *A magyarországi mezőgazdasági termelés és fogyasztási struktúrája a XVII. század közepén*. In: Gunst Péter (szerk.): *Mezőgazdaság, agrártudomány, agrártörténet*. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1979.

MAKSAY Ferenc: *Urbáriumok. XVI-XVII. század*. Budapest, 1959.

MAKSAY Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1990.

N. KISS István: *Mezőgazdasági termelés és termelékenység Magyarországon a késői feudalizmus korában*. Agrártörténeti Szemle 10 (1968) 1-2. 79-93. o.

N. KISS István: *Húsfogyasztás (katonai és közfogyasztás) a XVI-XVII. századi Magyarországon*. Agrártörténeti Szemle 15 (1973) 1-2. 92-114. o.

RADVÁNSZKY Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. H. n. (Helikon) 1986.

SIMON Zoltán: *A Rákócziak felsővadászi kastélya*. In: Feld István – Somorjay Selysette (szerk.): *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai*. Budapest (Castrum Bene Egyesület: Históriaantik Könyvesház) 2008.

SZILÁGYI Sándor: *I. Rákóczi György, 1593-1648*. Budapest (Hasonmás Kiadó) 1893.

THOLT Judit: *A sárvári uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében*. Budapest, 1934.

VADÁSZI Erzsébet: *A bútor története*. Budapest (Műszaki Könyvkiadó) 1987.

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
A Rákóczi család felemelkedése és birtokszerzeményeik.....	3
A várkastély története	5
A várkastély alsó szintje.....	6
A várkastély felső szintje	18
A várkastélyhoz tartozó kapu és a híd.....	25
Összegzés	26
Felhasznált irodalom.....	29
Tartalomjegyzék	31